

УДК 321.32

Соловей Д. Ю., здобувач кафедри
історії держави та права НАВС

Тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УРСР (УСРР) в 30-х роках ХХ ст., зумовлені змінами політичного курсу

У статті проаналізовано законодавство про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) у 30-х рр. ХХ ст. Констатовано, що тенденції його розвитку зумовлювалися політичним курсом радянської влади і виражалися у: прийнятті неузгоджених, колізійних нормативно-правових актів кримінально-правового характеру, що не сприяло забезпеченню єдності їх застосування; порушенні принципів законності, демократизму, гуманізму, особистого характеру кримінальної відповідальності; систематичному посиленні кримінальної репресії.

Ключові слова: Кримінальний кодекс УРСР, Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, аналогія закону, інститут заручництва в практиці кримінальних переслідувань.

В статті проаналізовано законодательство об уголовной ответственности УССР в 30-х годах ХХ ст. Констатировано, что тенденции его развития обусловлены политическим курсом советской власти и выражались в: принятии несогласованных, коллизионных нормативно-правовых актов уголовно-правового характера, что не способствовало обеспечению единства их применения; нарушении принципов законности, демократизма, гуманизма, личного характера уголовной ответственности; систематическом усилении уголовной репрессии.

Ключевые слова: Уголовный кодекс УРСР, Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик, аналогия закона, институт заложничества в практике уголовных преследований.

The article analyzes the legislation on criminal liability of the USSR in 30-ies of XX century is Stated that the trends of its development due to the policies of the Soviet authorities and was expressed in : the adoption of an inconsistent, conflict of normative-legal acts of a criminal nature, which are not conducive to ensuring the uniformity of its application; violation of the principles of legality, democracy, humanism, personal criminal responsibility; systematic strengthening of criminal repression.

Key words: criminal code of the Ukrainian SSR, the Basic principles of the criminal legislation of the USSR and Union republics, analogy of law, Institute of hostage taking in the practice of criminal persecution.

Актуальність теми. Реалізація правових реформ у сучасній Україні буде не-ефективна у разі неврахування історичного досвіду нашої держави. Вивчення історії формування кримінально-правових інститутів сприятиме їх подальшому вдосконаленню, що зумовлює актуальність розглядуваної проблематики.

Стан наукового дослідження. Історично-правовим питаннями розвитку законодавства про кримінальну відповідальність в 30-х рр. ХХ ст. в УРСР займалися такі вчені як: М.С. Жук, П.П. Михайленко, Н.Ф. Кузнєцова, В.М. Нікольський, І.Я. Терлюк, І.Б. Усенко, П.Л. Фріс, та ін. Водночас, низка питань у цьому аспекті залишається недостатньо розкритими.

Метою публікації є аналіз положень нормативних актів цього періоду, які містили кримінально-правові норми і спрямовувалися на реалізацію політичного курсу радянської влади.

Виклад основного матеріалу. Тенденції розвитку законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) в 30-х роках зумовлювалися змінами політичного

курсу країни. Період, відомий в історіографії під назвою “сталінщина”, хронологічно охоплює 1930 — початок 1950-х рр. (фактично “сталінщина” розпочалася у 1928 р.). Для цього періоду характерним є те, що Сталін, намагаючись теоретично обґрунтувати свою злочинну діяльність, висунув тезу про загострення та посилення класової боротьби для досягнення успіхів у соціалістичному будівництві. Це дозволило йому спрямувати зусилля органів державної влади (в першу чергу органів внутрішніх справ і державної безпеки) на здійснення масових репресій проти населення в ході форсованої індустріалізації, колективізації, розкуркулення, знищення опонентів, а кримінальне законодавство зробити частиною репресивного механізму.

Значна частина кримінально-правових норм містилася в Кримінальному кодексі (далі — КК) УСРР 1927 р. [8], Загальна частина якого базувалася на “Основних началах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік”, прийнятих постановою Центрального виконавчого комітету (далі — ЦВК) СРСР від 31 жовтня 1924 р. [6]. Окрім цих актів, норми кримінально-правового характеру зосереджувалися і в рішеннях, постановах, інструкціях, директивах, листах органів радянської влади, які приймалися для реалізації політичних завдань.

Так, видана 21 листопада 1929 р. постанова Президії ЦВК СРСР передбачала такий репресивний захід як “оголошення особи поза законом”, який стосувався посадових осіб державних установ або підприємств СРСР, що діяли за кордоном, які відмовлялися від пропозиції органів державної влади повернутися в СРСР. До них застосовувалася конфіскація всього майна та розстріл протягом 24 годин після встановлення особи [11, с. 64].

Для реалізації політичного курсу щодо усупільнення господарств, влада поставила завдання знищення одноосібних селянських господарств шляхом втілення лозунгу “ліквідації куркульства як класу”, який втілювався в постановах, які містили кримінально-правові положення: ЦК КП(б)У “Про заходи проти куркульства” від 23 січня 1930 р. та ВКП (б) “Про заходи в справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації” від 30 січня 1930 р. Зокрема, остання визначала: “власники господарств, що підлягали ліквідації поділялися на три категорії”. До першої належали учасники й організатори антирадянських виступів, до яких передбачалося застосувати “ізоляцію” в тюрмах і концтаборах. До другої — всі ті, хто чинив “менш активний опір” кампанії розкуркулення. Цю категорію громадян разом із сім'ями необхідно було виселити у північні райони СРСР. До третьої категорії зараховували всіх, хто не опирався розкуркуленню [2, с. 76-77].

Особам, незгідним з усупільненням господарств інкримінувалася за аналогією низка складів злочинів. Наприклад, у доповідній записці юридичній частині Колхозцентр РРФСР (жовтень 1929 р.) куркульські виступи рекомендувалося відносити до злочинів, передбачених ст. 58-58.14 КК. Підлив кооперації у вигляді зриву зборів, перешкоди сільськогосподарським роботам — шкідництво (ст. 58.14 КК), руйнування або пошкодження колгоспного майна вибухом, підпалом — диверсія (ст. 58.8 КК), пропаганда та агітація, спрямована на протидію колгоспному рухові — антирадянська агітація і пропаганда (ст. 58.10 КК) [4].

Необхідно зазначити, що усупільнювалися не лише засоби виробництва, а й худоба, птиця, що призвело до їх масового забою. У зв'язку з цим, 16 січня 1930 р. було прийнято закон “Про заборону забою худоби”. Згідно з цим законом 5 лютого 1930 р. до КК УСРР включалася норма, яка передбачала позбавлення волі на строк

до двох років за самочинний забій, умисне понівечення худоби та за підбурювання до вчинення таких дій [12]. Якщо такі дії вчинялися “куркулем”, то йому окрім зазначеного покарання та позбавлявся права користуватися земельною ділянкою, застосовувалася конфіскація худоби та реманенту. Невиконання вимог місцевої влади щодо покращення рівня тваринництва виступало підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності за статтею, яка містила злісну відмову від виконання повинностей. Покарання за такі дії полягало у конфіскації всього майна, а винний та члени його сім’ї виселялися за межі села. Цього ж року, Народник комісаріатยุติції до зазначеної норми вніс зміни і передбачив кримінальну відповідальність за хижацьке знищення коней та кінського молодняка [1, с. 531, 532].

Посилення кримінальної репресії відобразив зміст постанови Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (далі – ВУЦВК) і Ради народних комісарів (далі – РНК) УСРР від 10 лютого 1933 р. Вона передбачала підстави притягнення до кримінальної відповідальності голів сільських рад за те, що вони звільняли одноосібні селянські господарства, колгоспи від обов’язку здійснювати поставки м’яса. У разі невиконання колгоспами у встановлені строки відповідних норм здачі хліба, картоплі, соняшника, на них накладалися штрафні санкції у розмірі ринкової вартості невиконаної частини зобов’язань, а на одноосібні господарства – у п’ятикратному розмірі. За повторне невиконання зобов’язань одноосібники каралися позбавленням волі на строк не менше 5 років з конфіскацією всього або частини майна, із можливим засланням. Особи, у разі здачі ними не якісних овочів каралися позбавленням волі на строк до 2 років [1, с. 531-532].

Піком кримінальних репресій в ході колективізації стало прийняття ЦВК і РНК СРСР постанови “Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності” від 7 серпня 1932 р., яка отримала назву “закону про п’ять колосків” (застосовувався навіть у випадках зрізання колосків одноосібниками на власному полі) [7, с. 83]. Її положення передбачали, що розкрадання суспільної власності (вантажів на залізничному і водному транспорті, колгоспного й кооперативного майна) каралося розстрілом з конфіскацією всього майна із заміною за обставин, що пом’якшують відповідальність, позбавленням волі на строк не менше 10 років. До засуджених за ці злочини амністія не застосовувалася [10].

Отже, це свідчить про те, що в цьому законі була відсутня диференціація кримінальної відповідальності за ступенем тяжкості вчиненого злочину, адже незалежно від розмірів та способу викраденого майна, що належало до “соціалістичної власності”, цей акт надавав можливість застосувати вищу міру покарання у вигляді розстрілу. Така ситуація призвела до масового засудження осіб, які вчинили дрібні крадіжки. Постанова передбачала зниження віку кримінальної відповідальності.

Результати судової і слідчої практики свідчать про те, що застосування “закону про п’ять колосків” досить часто відбувалося за аналогією, наприклад до осіб за вчинення умисного: знищення чи пошкодження майна, (що належало державним, громадським чи кооперативним організаціям), електромережі засобів зв’язку; розкрадання чи псування тракторів та інших сільськогосподарських машин, перевитраті палива, нищенні лісових насаджень й інших діяннях.

Крім цього, ще однією антидемократичною характеристикою цього закону була його зворотна дія в часі, яка дозволяла застосовувати репресії до осіб, що вчинили правопорушення до його прийняття 7 серпня 1932 р.

Для підвищення рівня кримінально-правової охорони життя представників радян-

ської влади, які забезпечували здійснення політичного курсу, ВУЦВК і РНК УСРР 5 вересня 1931 р. прийняли постанову, яка доповнила новими положення ст. 69-1 КК УСРР. Остання передбачала покарання за погрози вбивством представника влади або активіста, за побої чи інші насильницькі дії над активістами, ударниками виробництва, а також над передовиками-колгоспниками у зв'язку з їхньою громадською або виробничою діяльністю. Якщо раніше такі дії кваліфікувалися як злочин проти особи, то після прийняття зазначеного закону їх було виділено в окремі склади злочинів проти порядку управління з встановленням суворіших покарань.

У 1935 р. скасовується ст. 8 “Основних начал”, що надавала союзним республікам право визначати знижений вік кримінальної відповідальності. Згідно із Законом від 7 квітня 1935 р. “Про заходи боротьби зі злочинністю неповнолітніх” було передбачено, що знижений вік кримінальної відповідальності починається з 12 років (за крадіжки, насильницькі злочини і вбивства) “із застосуванням всіх заходів кримінального покарання”. Оскільки в 30-х рр. ХХ ст. кримінальні закони видавалися переважно вищими органами СРСР, а не республіканськими, то залишалось невизначеним питання скасовувалися чи залишалися діючими положення, прийняті раніше, зокрема норми “Основних начал” (1924 р.), КК УСРР, інших нормативно-правових актів, які регулювали кримінально-правові відносини. Так, “Основні начала” (1924 р.) забороняли застосовувати до неповнолітніх смертну кару, заслання, вислання та інші покарання [4].

Викладене дозволяє констатувати, що низка законів, які приймалися, в тому числі і в 30-х роках ХХ ст., вступали в колізію з діючими кримінально-правовими нормами “Основних начал” (1924 р.) та не сприяли єдності застосування кримінального законодавства.

Відбувалися зміни і в системі покарань. Так, постановою ЦВК і РНК СРСР від 6 листопада 1929 р. скасовувався попередній поділ позбавлення волі на таке, що поєднано з суворою ізоляцією від суспільства і на таке, що не поєднане. З цього часу передбачалися два самостійних покарання: позбавлення волі у виправно-трудовах таборах у віддалених місцевостях строком від 3 до 10 років і позбавлення волі у загальних місцях ув'язнення строком до 3 років. Це дозволило ув'язнювати засуджених до концтаборів. Що стосується військових злочинів, то у два-три рази збільшилися строки позбавлення волі за ухилення від чергового призову на дійсну військову службу в мирний період. У грудні 1930 р. запроваджувалася стаття за вчинення злочинів в умовах військового часу і передбачала смертну кару. Якщо винуватий у втечі з частини чи місця служби карався до травня 1932 р. позбавленням волі до одного року, то тепер — до трьох років. У таких же обсягах збільшувалося покарання за невиконання наказів, симуляцію й інші діяння.

Крім цього, зазнали змін статті загальносоюзного законодавства, що стосувалися заслання та “умовно-дострокового звільнення”. Вони полягали у забезпеченні умов для створення в районах таборів спеціальних поселень для засланих, достроково звільнених та інших категорій відносно вільного населення. Загальний можливий термін заслання підвищувався з 5 до 10 років.

Згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР від 8 серпня 1936 р. як вид покарання передбачалося тюремне ув'язнення. Подальше посилення кримінальної репресії ознаменувала постанова ЦВК СРСР від 2 жовтня 1937 р., яка передбачала підвищення максимальної межі позбавлення волі з 10 до 25 років. Також, негативним явищем було скасування у 1939 р. умовно-дострокового звільнення ув'язнених від подальшого відбування покарання. Водночас все ж був і позитивний момент змін в кримінального

законодавства 30-х рр., а саме на загальносоюзному рівні було прийнято рішення скоротити строки погашення судимості, які були визначені республіканськими нормами.

Суттєві доповнення в КК УСРР з'явилися 20 липня 1934 р. внаслідок прийняття постанови ЦВК СРСР "Про доповнення Положення про державні злочини (контрреволюційні й особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління) статтями про зраду Батьківщини" від 8 червня 1934 р. Аналіз цього закону свідчить про відновлення терміну "заходи кримінального покарання" та доповнення КК УСРР чотирма новими статтями, які формулювали шість нових складів злочинів проти держави. Постановою містила досить широкий перелік діянь, які охоплювались цим складом злочину. Зокрема, зрадою Батьківщини кваліфікувалася дії, "здійснені громадянами Союзу РСР на шкоду військовій могутності Союзу РСР, його державній незалежності чи недоторканності його території, як-от: шпіонаж, видача військової чи державної таємниці, перехід на сторону ворога, втеча чи переліт через кордон". Каралося таке діяння розстрілом з конфіскацією всього майна, а за пом'якшуючих обставин – позбавленням волі на десять років з конфіскацією майна [11, с. 66].

У разі втечі військовослужбовця за кордон, повнолітні члени його родини, що сприяли цьому позбавлялися волі терміном від 5 до 10 років з конфіскацією, а всі інші в тому числі малолітні члени сім'ї зрадника, які проживали разом із ним чи були на його утриманні, підлягали висланню до Сибіру на 5 років з позбавленням виборчих прав. Також зазначалося, що за недонесення військовослужбовцем про підготовку або здійснення зради батьківщини карається терміном ув'язнення на 10 років [5, с. 109; 9].

Слід зазначити, що з прийняттям 1936 р. Конституції СРСР зміни до законодавства про кримінальну відповідальність могли вноситися лише органами влади загальносоюзного значення. У Конституції з'являється низка положень, на реалізацію яких у 1938 р. приймається Закон про судоустрій. Він скасував положення ст. 22 "Основних начал", які дозволяли виселяти осіб, що не вчиняли злочинів. Водночас, залишалися діючими положення постанови ЦВК СРСР "Про доповнення Положення про державні злочини (контрреволюційні й особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління) статтями про зраду Батьківщини" від 8 липня 1934 р., яка законодавчо закріплювала дію "інституту заручництва в практиці кримінальних переслідувань", зокрема "сімейне заручництво", що зумовлювало існування такої категорії осіб як "член родини ворогу народу". Як вже зазначалося вище, за цим актом передбачалося притягнення до кримінальної відповідальності членів сім'ї військовослужбовця, які не вчиняли злочину [9].

Як виявилось у подальшому Конституція СРСР і Закон про судоустрій не стали на перешкоді масовим репресіям. Кількість засуджених з 1936 р. по 1937 р. за контрреволюційні злочини зросла в 10 разів. Жорсткість каральної політики позначилося і на інституті судимості. Так, якщо в 1937 р. питома вага ув'язнених в СРСР у розрахунку на 100 тис. населення становила 469 осіб, то в 1939 р. вона подвоїлася до 859 осіб [3].

Висновок. Таким чином, тенденції розвитку кримінального права в означений період визначалися політичним курсом радянської влади, який полягав у проведенні форсованої індустріалізації, колективізації, розкуркулення, знищення опонентів. Це призвело до: 1) поступового згортання та остаточного скасування в подальшому принципу демократизму та суверенності у процесі прийняття кримінально-правових норм органами УРСР, а ухвалення їх лише на загальносоюзному рівні; 2) систематичного порушення принципу законності, зокрема в частині ознаки протиправності злочину.

Останнє проявлялося в тому, що єдиною, достатньою, необхідною підставою притягнення до кримінальної відповідальності особи мав бути склад злочину, а не наявність особи, яка визнавалася “ворогом народу”, “куркульським елементом” тощо, незалежно від того вчиняла вона злочин чи ні; 3) функціонування “інституту заручництва в практиці кримінальних переслідувань” і, як наслідок порушення принципу особистої відповідальності, а саме — притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які не вчиняли злочини (членів сім’ї військовослужбовців, яким інкримінувалася зрада Батьківщини); 4) систематичного посилення кримінальної репресії: нівелювання принципу гуманізму, що проявлялося у зниженні віку кримінальної відповідальності до 12 років; підвищення максимальної межі позбавлення волі до 25 років; запровадження такого виду покарання як тюремне ув’язнення, скасування умовно-дострокового звільнення тощо; 5) не врахування під час застосування кримінально-правових норм класифікації злочинів за характером і ступенем суспільної небезпечності. Так, посягання на державну власність під час кваліфікації злочинів не передбачало оцінки розмірів заподіяної ним шкоди; 6) колізії кримінально-правових норм, неузгодженості між нормативними актами, які діяли в УСРР (УРСР) та прийнятими на загальносоюзному рівні, що не сприяло єдності застосування кримінального законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борьба с преступностью в Украинской ССР: книга в 2-х т. / [авт. очерка и сост. сборн. док. проф. П. П. Михайленко]. — К. : КВШ МООН УССР, 1967. Т. 2 : 1926—1967 гг. — 1967.
2. Васильев В. Коллективизация и крестьянский опир на Украине (листопад 1929 — березень 1930 рр.) / Валерій Васильев, Віола Лінн. — Вінниця: Логос, 1997. — 536 с.
3. Зубков А. І. Каральна політика Росії на рубежі тисячоліть. М., 2000.
4. Кузнєцова Н. Ф. Курс кримінального права в п’яти томах. Том 1. Загальна частина: Вчення про злочин / Н. Ф. Кузнєцова, І. М. Тяжкова. — 2002 - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://urport.inf.ua/snoski21660.html>.
5. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х—1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження : монографія / Нікольський В. М. — Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2003. — 624 с.
6. Основные начала уголовного законодательства Союза РСР и союзных республик : Постановление ЦВК СССР от 31 октября 1924 г. // СУ СССР. — 1924. — № 24. — Ст. 205.
7. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929—1941) / [авт. тексту : Усенко І. Б., Мироненко О. М., Чехович В. А. та ін.]. — К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 220 с.
8. Про введення в дію Кримінального кодексу УСРР в редакції 1927 р. : Постанова ВУЦВК від 8 червня 1927 р. // ЗУ УСРР. — 1927. — № 26—27. — Ст. 131—132.
9. Про доповнення Положення про державні злочини (контрреволюційні й особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління) статтями про зраду Батьківщини. Постанова ЦВК СРСР від 8 червня 1934 р // З Архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — № 1/2. — С. 286-304.
10. Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності : постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. // СЗ СССР. — 1932. — № 62. — Ст. 360.
11. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : Навч. посібн. — Львів: Ліга-Прес, 2007. — 92 с.
12. ЦДАГО України, ф. 39, оп. 4, спр. 193, арк. 19.